

رسائل عصر صفوی در «میراث اسلامی ایران»

منابعی پرارزش برای پژوهش در تاریخ تحولات دینی، سیاسی و اقتصادی ایران در عصر صفوی

منصور صفت گل

ایران است. این نشریه از سال ۱۳۳۳ خورشیدی تا کنون (۱۳۷۶) بی وقفه هر سال نشر یافته است. در سالهای ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵ در هر سال یک مجلد دفترهای یکم تا سوم و در سال ۱۳۷۶ دفتر چهارم و پنجم آن در یک سال منتشر شده است. این امر مخصوصاً نشاندهنده اهتمام محقق محترم حجة الاسلام والمسلمین آقای رسول جعفریان است که این مجموعه زیر نظر ایشان و توسط کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره) نشر می یابد.

مجموعه «میراث اسلامی ایران» در برگزیده رساله های گوناگونی است که هر یک برای پژوهش در زمینه هایی متنوع به کار پژوهشگران می آیند. در این رشته از نشریات، رسائل کوچک مربوط به عهد فرمانروایی صفویان (۱۱۴۸ - ۹۰۲ ق) جای ویژه ای دارند. در همه این دفترها (یکم تا پنجم) رساله های فقهی، ادبی و یا وقایع تاریخی مربوط به این دوران نشر یافته اند که همه آنها سودمند هستند، اما بعضی از آنها مخصوصاً از رهگذر تاریخ اندیشه دینی و تحولات آن و همچنین تاریخ سیاسی این دوران اهمیتی درخور دارند. در دفتر یکم این مجموعه و قفنامه مدرسه سلطان حسینیه معروف به مدرسه آقا کمال نشر یافته است. آقا کمال از خواجه سرایان یا نفوذ عهد فرمانروایی شاه سلطان حسین صفوی بود. همچنین رساله «فوائد ازدواج» از علیقلی جدیدالاسلام، از جدیدالاسلامان عصر همین فرمانروا در این دفتر قرار دارد. وی این رساله را در رد عقیده کشیشان به تجرد نوشته است.

دفتر دوم این مجموعه نیز چند رساله از عصر صفوی را دربردارد. از این میان سه رساله درباره ابومسلم و ابومسلم نامه ها اهمیت ویژه ای دارد که شامل رساله های «أظهار الحق و معیار الصدق» از سید احمد علوی عاملی، «خلاصة الفوائد» از عبدالمطلب بن یحیی طالقانی و «ضحیفة الرشاد» از محمد زمان بن محمد رضوی است. طرح مجدد شخصیت ابومسلم در عصر صفوی سبب بروز پاره ای واکنشها در میان علما گردید و این رساله ها بخشی از آن واکنشها است.

چهار وقفنامه از چهار مدرسه در دوره صفوی، الهی نامه و مصیبت نامه اثر علامه مجلسی در دفتر سوم نشر یافته اند. گذشته از آنها چند رساله مهم دیگر صفوی نیز در همین دفتر به چاپ رسیده اند. رساله درخور نگرش و مهم «صفوة الآثار فی اخبار الاخیار» از رساله های پر اهمیت عهد فرمانروایی شاه سلطان حسین صفوی و محتوای آن نشانگر اوج سوگیری نسبت به صفوة الصفای ابن بزاز است. عبدالکاظم محمد اردبیلی

شیوه پسنندیده رساله نویسی از گذشته های دور در میان دانشمندان ایرانی و جهان اسلامی رواج داشته است. بخشی از این رساله ها به صورت رساله هایی بزرگ و بخشی دیگر در برگزیده رساله هایی کوچک بوده است. این رساله های کوچک اینک معمولاً در ضمن رساله های بزرگتر و یا بیشتر در مجموعه های خطی و جُنکها برجا مانده اند که آگاهیهای پرارزشی درباره تاریخ، اقتصاد، دین و زندگی سیاسی اجتماعی را دربردارند. از گذشته ای نه چندان دور که نخستین تکاپوها برای نشر و تصحیح متون آغاز شد و نخستین گامها برای ارائه پژوهشهایی نو در زمینه های گوناگون تحقیقاتی برداشته شد، دانشمندان ایرانی گذشته از چاپ انتقادی متون مشهور، تلاش چشمگیری برای نشر متون کوچک یا «رسائل کوچک» را نیز آغاز کردند. چشمگیرترین این تکاپوها، نشر مجموعه بسیار پرارزش «فرهنگ ایران زمین» بود که در بسیاری از شماره های آن از جلد یکم تا بیست و نهم رساله های کوچک نشر یافته اند. چندی پیش، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی در کنار دیگر اقدامات ارزشمند خویش برای نشر متون، اقدام به نشر مجموعه ای به نام «مجموعه رسائل خطی فارسی»^۱ کرد. از این مجموعه تا کنون چهار دفتر نشر یافته است. گرچه نشر دهندگان این مجموعه در دیباچه یکمین شماره اظهار امیدواری کرده بودند که: «در هر سال دو دفتر حاوی چند رساله چاپ نشده» را نشر دهند، احتمالاً بنا بر دلایلی نتوانسته اند این خواسته را کاملاً جامه عمل بپوشانند. با این همه جای بسی شادمانی است که این رویه در جایی دیگر و از سوی مسئولان یکی از مهمترین گنجینه های متون دست نوشته و کانونهای پژوهشی همچنان پی گرفته شده است.

کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره) در قم، بی گمان یکی از گنجینه های نگهداری متون کهن ایرانی و اسلامی و در عین حال نمایانگر یک عمر تلاش پی گیر بنیانگذار دانشمند آن در راه گردآوری و نگهداری میراث اسلامی ایران است که اینک و پس از آن بزرگوار، به اشرف دکتر سید محمود مرعشی همچنان در راه غنای هرچه بیشتر گام برمی دارد. این کتابخانه صرفاً مرکز نگهداری متون و یا محل ارائه خدمات کتابداری نیست بلکه با نشر پژوهشهای جدید و مخصوصاً نشر متون کهن، کار بسیاری از پژوهشگران را در دسترسی به منابع اصلی پژوهشهایشان آسان می کند. از جمله اقدامات سودمند این کتابخانه در این باره، نشر مجموعه مهم و سودمند «میراث اسلامی

نویسنده این رساله از صفوة الصفای ابن بزاز «و چند تن دیگر یاد کرده و او را مردی آشفته و متلون و پیرو روش عامیان خوانده است»^۲ همچنین رساله «احکام اهل ذمه» اثر محمد تقی مجلسی از رساله های پراهمیت این دفتر است زیرا از رهگذر آن می توان دیدگاه یکی از مهمترین علمای شیعه در سده یازدهم درباره موضوع پراهمیت رفتار مسلمانان با غیرمسلمانان در قلمرو صفویان را بررسی کرد. اهمیت این رساله از آن رو است که عهد صفویان، دوران حضور گسترده اقلیتهای گوناگون مذهبی به ویژه مسیحیان در اصفهان و دیگر شهرهای بزرگ ایران بود. اشعاری در ذم و مدح «تنباک» به همراه اجازه ای از فیض کاشانی نیز از جمله متون صفوی این دفترند.

در دفتر چهارم «میراث اسلامی ایران» نیز چند رساله مهم و در پاره ای موارد بسیار مهم مربوط به عهد صفویان نشر یافته اند. جنگنامه کشم (قشم) منظومه ای است درباره رویارویی سپاهیان ایرانی با پرتغالیان که بیرون راندن آنان از هرموز را گزارش می کند. از دیگر رساله های این دفتر می توان از «مکاتیب میرداماد» «توحیدنامه یا تحفه توحید خانه» و «رساله رد صفویه» از ملا محمد طاهر قمی یاد کرد.

اما در میان این رساله ها دو رساله پراهمیت دیگر نیز دیده می شوند. «الاحکام الدینیة فی تکفیر قزلباش» از قرن دهم و نیز «منیة الممارسین» اثر عبدالله سماهیجی، عالم مشهور اخباری و شیخ الاسلام عصر شاه سلطان حسین صفوی. سماهیجی (۱۱۳۵ - ۱۰۸۶ / ۱۷۲۳ - ۱۶۷۵) از علمای مشهور اخباری این دوران بود که رساله های فراوانی در زمینه های گوناگون فقهی نوشت که از میان آنها رساله منیة الممارسین او در پاسخ به پرسشهای شیخ یاسین چکیده برجسته ترین مسائل مورد اختلاف میان اصولیان و اخباریان را در بردارد. سماهیجی سالها پیش از سقوط اصفهان (۱۱۳۵ / ۱۷۲۲)، در سال ۱۱۲۶ / ۱۳ - ۱۷۱۲، نزدیک به یک سده پس از مرگ ملا محمد امین استرآبادی احیاگر اندیشه اخباری، این رساله را در پاسخ به ۹ پرسش که از سوی شیخ یاسین بن صالح الدین شده بود، نوشت. او در این رساله چهل مساله مورد اختلاف میان اخباریان و اصولیان را بیان کرده است. همین موارد اختلاف بعداً از سوی محمد باقر خوانساری در روضات الجنات به بیست و نه مورد خلاصه شده و مورد استفاده محققان این بخش از تاریخ اندیشه دین در ایران و جهان قرار گرفته است. آنچه از رساله سماهیجی در نوشته های بعدی مورد استفاده قرار گرفته نیز کامل نیست. اندرو نیومن پژوهشگر انگلیسی متن رساله را بر بنیاد دو نسخه خطی^۳ نشر داده است. نیومن از دو نسخه مجلس شورا و قم، متنی منقح ساخته است. متن قم در سال ۱۱۲۶ / ۱۴ - ۱۷۱۳ ساخته شده است. این دو متن با هم تفاوتهایی دارند که بیشترین تفاوتها در شماره های ۲۰ تا ۲۲ است. در نسخه مجلس شماره ۲۰ برابر با شماره ۲۱ نسخه قم است و نسخه مجلس هر چهل مورد اختلاف را در بردارد. مترجم محترم مقدمه نیومن بر چاپ متن عربی این رساله منقح، همین رساله را در این دفتر از میراث اسلامی

ایران نشر داده‌اند. نظر به اهمیت متن ذکر پارهای نکات درباره این چاپ ضرورت دارد.

نیومن در چاپ رساله سماهیچی اشاره‌ای به اینکه این متن «گزیده منیة الممارسین» است، نمی‌کند. روشن نیست مترجم محترم مقدمه برچه اساسی واژه کزیده را به این عنوان افزوده‌اند. از سوی دیگر یادآوری این نکته ضروری است که نیومن مقاله خویش درباره «منیة الممارسین» را در دو بخش نشر داده است. بخش دوم دربرگیرنده یک بررسی درباره مناظره اصولی و اخباری است.

گرچه مترجم محترم بنا بر نوشته خود نیومن در جاهایی از ترجمه خویش به این موضوع اشاره دارند، اما درباره این بخش توضیحی به عنوان توضیح مترجم نمی‌دهند. که در شماره بعدی همین نشریه که رساله عربی سماهیچی در آن نشر یافته، چاپ شده است. از سوی دیگر همین متن عربی نیز در همان شماره نخست به انگلیسی ترجمه و شرح شده است.^{۱۱} یادآوری یک نکته دیگر نیز ضروری است. در متن انگلیسی مقدمه نیومن بر چاپ متن عربی انتقادی منیة الممارسین، آنجا که او به سال نگارش این رساله اشاره می‌کند چنین می‌نویسد:

Several Year - 13 - 1712 / 1125 in ... AFTER Fall of Isfahan ...

روشن است که این مطلب اشتباه چاپی است و مسلماً نیومن می‌دانسته است که اصفهان در سال ۱۱۲۵ / ۱۷۲۲ سقوط کرده است. بنابراین به جای "AFTER" می‌بایست واژه "BEFORE" می‌آمده که اشتباهاً چنین چاپ شده است. همین مطلب در ترجمه فارسی مقدمه نیومن نیز تکرار شده است.^{۱۲}

دفتر پنجم «میراث اسلامی ایران بیشتر به سفرنامه‌ها مخصوصاً سفرنامه‌های مربوط به سفر حج اختصاص یافته است. با این همه در همین دفتر «فهرست کاروانسراهای اصفهان در دوره صفوی» نشر یافته است. این رساله متن مهمی است که «نام و نوع کار چهل و سه کاروانسرا که تا اواخر عصر صفوی در شهر اصفهان موجود و تاجرتشین و بارانداز از محمولات سوداگران و جای بازرگانی آنان» را در بردارد.^{۱۳} همچنین در آن رساله با ارزش «رساله فی رد من اخرج من اهل البیت الفاطمه» نشر یافته است.

از مجموعه آنچه به کوتاهی گزارش درباره آن ارائه شد، بر می‌آید که در پنج دفتر میراث اسلامی ایران توجهی ویژه به رساله‌های کوچک عصر صفوی شده است. مسلماً این رساله منابع دست یکم با ارزشی برای پژوهش درباره جنبه‌های گوناگون تاریخ سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و مخصوصاً تحولات دینی این عصر به شمار می‌روند. نظر به اهمیت همه مجموعه در اینجا فهرست کامل هر پنج دفتر نشر می‌یابد:

فهرست مطالب دفتر اول / ۱۳۷۳

۱- روزنامه وقایع سفر گریلای مصلا / تحقیق: شیخ علی مختاری / ۱۷

۱۳- زوال آفتاب نبوت / میرزا مهدی استرآبادی / شیخ احمد عابدی / ۳۳۶ - ۳۳۴.

۱۴- سلوة الشیعه و قوة الشریعة / سید محمد میرلوحی / شیخ احمد عابدی / ۳۵۹ - ۳۳۹.

۱۵- شخصیت علمی و مشایخ شیخ طوسی / استاد سید عبدالعزیز طباطبائی / ۴۱۲ - ۳۶۳.

۱۶- تحفة الاخوان / مؤلف: محمدعلی مهدوی راد / ۴۳۸ - ۳۱۵.

۱۷- رصدخانه و زین مراغه / اعتضاد السلطنة / علی رفیعی علاء مردوست / ۴۲۴ - ۴۴۱.

۱۸- علمای اصفهان / میرزا حسن خان انصاری / با حواشی: معلم حبیب آبادی / ناصر باقری بیدهندی / ۴۷۷ - ۵۰۰.

۱۹- رساله‌ای در امامت تالیف به سال ۴۶۹ / ابوالفضل محمدبن ابی المکارم / محمود طیار مراغی / ۵۲۶ - ۵۰۳.

۲۰- یکصد و سه نسخه خطی نفیس از سده هفتم هجری / سید محمود مرعشی / ۵۸۱ - ۵۲۹.

۲۱- وصف العلماء / علم الهدی محمد بن فیض کاشانی / سید احمد اشکوری / ۶۱۲ - ۵۸۵.

۲۲- گزیده نسخه‌های خطی کتابخانه فاضل خوانساری / سید احمد اشکوری / ۶۲۵ - ۶۱۵.

۲۳- اربعه ایام / میرداماد / رضا استادی / ۶۸۷ - ۶۳۹.

۲۴- نسخه‌های خطی عربی کتابخانه انستیتو مطالعات اسماعیلیه / مهدی ارجمند / ۶۸۹ - ۷۷۲.

۲۵- مسامر العقیده / تاج الدین عبدالله بن معمار بغدادی / علی صدرانی نیار، محمود طیار مراغی / ۸۶۶ - ۷۸۳.

۲- ارشاد عباد به حکم جهاد / به کوشش شیخ محمدرضا هدایت پناه و شیخ احمد عابدی / ۷۷

۳- ترغیب المسلمین الی دفاع الشریکین / شیخ محمدرضا همدانی / به کوشش سید ابوالحسن علوی / ۱۱۹

۴- مفاظدهای در مساله شیئیت معدوم / محقق حلی و شرف الدین حلی / به کوشش سید حسین مدرسی طباطبائی / ۱۵۷

۵- رساله‌ای نویافته در نکوهش مشروطه / به کوشش رسول جعفریان / ۱۷۵

۶- تاریخ کعبه و مسجدالحرام / محمد معصوم دماوندی / به کوشش رسول جعفریان / ۲۲۵

۷- وقفنامه مدرسه سلطان حسینیه معروف به مدرسه آقا کمال / به کوشش رسول جعفریان / ۲۵۱

۸- فوائد ازدواج / علیقلی جدیدالاسلام / به کوشش شیخ محمدرضا زائری / ۳۹۱

۹- الرسالة الاعتکافیة / شیخ لطف الله اصفهانی / تحقیق شیخ احمد عابدی / ۳۱۱

۱۰- الخلاصة فی علم الکلام / قطب الدین سبزواری / تحقیق شیخ رضا مختاری و شیخ یعقوبلی برجی / ۳۳۹

۱۱- مفرجة الالام فی تأسیس بیت الله الحرام / زین العابدین کاشانی / به کوشش رسول جعفریان / ۳۶۷

۱۲- من تراثنا الخالد / فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده پزشکی علامه طباطبائی شیراز / تألیف سید عبدالعزیز طباطبائی / ۳۹۳

۱۳- شخصت و سه نسخه خطی نفیس از سده‌های چهارم، پنجم و ششم / نوشته دکتر سید محمود مرعشی / ۴۴۵

۱۴- میراث اسماعیلیان نزاری ایران / ترجمه مهدی ارجمند / ۴۷۷

۱۵- نسخه‌های فارسی موجود در فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان / آ.آ. سیمونوف / ترجمه عارف رمضان / ۵۴۱

۱۶- شمیم عام / میرزا محمدصادق همای مروزی / به کوشش موسی نجفی اصفهانی / ۵۶۱

۱۷- دوحه احمدیه فی احوال النظریة الزکیة / سید علی اکبر آیت اللهی و عبدالحمید مهاجری / به کوشش سید علی میرشریفی / ۵۷۹

۱۸- نسخه‌ای نفیس / نوشته شیخ رضا مختاری / ۶۶۹

فهرست مطالب دفتر دوم / ۱۳۷۳

۱- رساله حل ماینحل / عبداللطیف شیروانی / آیه‌الله حسن زاده / ۲۲ - ۱۹

۲- منهاج تمسک و مفتاح ترقی / مؤلف: منصور داداش نژاد / ۱۳۸ - ۷۵

۳- الکافی فی التوحید / مؤلف: محمدرضا انصاری قمی / ۱۴۹ - ۱۴۱

۴- المقدمة فی علم الاصول / ابوطالب محمد بن مذک استرآبادی / محمدرضا انصاری قمی / ۱۵۷ - ۱۵۱

۵- حدیث الولاية / مؤلف: محمدرضا انصاری قمی / ۱۶۳ - ۱۵۹

۶- گزارشی از جنگ انگلیسی و ایران / مؤلف: سید علی میرشریفی / ۱۷۹ - ۱۶۷

۷- رساله جهادیه / مؤلف: علی صدرانی نیا / ۲۰۷ - ۱۸۳

۸- تحفة المجاهدین / محمد حسن بن محمد ابراهیم گیلانی / علی صدرانی نیا / ۲۲۴ - ۲۱۱

۹- سه رساله درباره ابومسلم و ابومسلم نامها / رسول جعفریان / ۳۰۱ - ۲۷۷

۱۲- غدیریه / میرزا مهدی استرآبادی / شیخ احمد عابدی / ۳۲۳ - ۳۰۵

فهرست مطالب دفتر سوم / ۱۳۷۵

۱- سفرنامه اصفهان / عبدالحمید کاشانی / به کوشش رسول جعفریان، عارف رمضان / ۶۲ - ۱۷

۲- جغرافیای دره رودبار قصران / میرزا محمد مهندس / به کوشش دکتر حسین کریمان / به ضمیمه قصران ری / منوچهر ستوده / ۹۲ - ۶۳

۳- چهاروقفنامه از چهار مدرسه در دوره صفوی / به کوشش زهرا احمدی / ۱۲۹ - ۹۳

۴- الهی نامه / علامه محمدباقر مجلسی / به کوشش سید جعفر نبوی / ۱۳۹ - ۱۴۱

۵- مصیبت نامه / علامه محمدباقر مجلسی / به کوشش سید جعفر نبوی / ۱۴۸ - ۱۳۹

۶- بیان مذهب الطائفة الیزیدیه / ملاحاج کردی / به کوشش محمدرضا انصاری / ۱۵۸ - ۱۲۹

۷- کتاب الطرف / ابن طاووس / به کوشش محمدرضا انصاری / ۱۹۶ - ۱۵۹

۸- صفوة الآثار فی اخبار الاخیار / عبدالکریم محمد اردبیلی

۹- ایضاح الحظا / آیت الله شیخ محمدباقر بهاری / به کوشش قاسم برنا همدانی / ۲۵۶ - ۲۳۷

۱۰- تاریخ ثورة نجف / علامه شیخ محمدامین شیخ الاسلام خوبی / به کوشش سید احمد حسینی اشکوری / ۳۱۰ - ۲۵۷

۱۱- کارنامه نصرهالدوله ماکویی / به کوشش ایرج افشار / ۳۳۵ - ۲۱۱

۱۲- الاکیال والاوزان / ابوعلی محمد بن الشریف الادرسی / به کوشش ایرج افشار / ۳۴۶ - ۳۲۷

۱۳- حرکات مأمورین خارجه در جنوب ایران / به کوشش رسول جعفریان / ۳۶۷ - ۳۲۷

۱۴ - عقاید عباسیه / فخرالمحققین / ترجمه صدرالدین محمد تبریزی / به کوشش رسول جعفریان / ۳۶۹-۳۸۰.

۱۵ - تحفة العابدین (در تفسیر سوره حمد) / محمد جن بن ملاحسن گیلانی / به کوشش محمدعلی مهدوی راد / ۲۳۴ - ۳۸۱.

۱۶ - تذکره نائین / حسنعلی بن محمد علی نائینی / به کوشش محمود طیار مراغی / ۳۹۲ - ۳۳۵.

۱۷ - معرفه القبلة / به کوشش احمد عابدی / ۵۰۵ - ۴۹۳.

۱۸ - دوپست و هشتاد نسخه خطی نفیس از قرن هشتم / سید محمود مرعشی - نجفی / ۶۱۷ - ۵۰۷.

۱۹ - ذخائر الاسفار / مولی علی خیابانی تبریزی / به کوشش علی صدرائی نیا / ۶۵۳ - ۶۱۹.

۲۰ - الباقیات الصالحات شرح انشاء الصلوات و التحیات / میرقوام الدین محمدحسینی سیفی / به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی / ۶۸۴ - ۶۵۵.

۲۱ - کتاب المسئولات / محمدتقی مجلسی / به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی / ۷۰۵ - ۴۸۵.

۲۲ - احکام ذمه / محمدتقی مجلسی / به کوشش سید ابوالحسن مطلبی / ۷۱۶ - ۷۰۷.

۲۳ - گزیده جنب الاخبار / محمدحسن لنجانی اصفهانی / به کوشش ناصر باقری بیدهندی / ۷۲۶ - ۷۱۷.

۲۴ - لمعات ملکوتیه / سید احمد علوی عاملی / به کوشش رسول جعفریان / محسن صادقی / ۷۵۰ - ۷۲۷.

۲۵ - المحيط بلغات القرآن / ابوجعفر احمد بن علی البیهقی / به کوشش حسین شفیعی فریدی / ۸۲۶ - ۷۵۱.

۲۶ - گزارش طاعون ۱۳۴۶ کربلا / کجانی گیلانی / به کوشش رضا استادی / ۸۲۴ - ۸۳۹.

۲۷ - تنها اثر بازمانده از پدر شهید ثانی / رضا مختاری / ۸۴۸ - ۸۴۵.

۲۸ - اشعاری در ذم تنباکو / به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی / ۸۵۲ - ۸۴۹.

۲۹ - یک اجازه از فیض کاشانی / به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی / ۸۵۴ - ۸۵۳.

۳۰ - شعرهای ابن ابی حمیده در فن جلدسازی / ترجمه مقدمه از مهدی ارجمند / ۸۶۷ - ۸۵۶.

فهرست مطالب دفتر چهارم ۱۳۷۶ خورشیدی

۱ - جنگنامه کشم / به کوشش سید میرمحمد صادق / ۳۴ - ۱۵.

۲ - سنگ قبرهای علویان در موزه مصر / به کوشش حاج میرزا حسن غفارتزاد / ۴۸ - ۳۵.

۳ - ثناء المعصومین / فیض کاشانی / به کوشش ابوالفضل حافظیان / ۵۸ - ۴۹.

۴ - نامه وکیل الرعایا / به کوشش ابوالفضل حافظیان / ۶۷-۷۶.

۵ - مکاتیب میرداماد / به کوشش ابوالفضل حافظیان / ۶۷-۷۶.

۶ - ذخائر الاسفار / مولی علی خیابان تبریزی / به کوشش علی صدرائی نیا / ۱۱۰ - ۷۹.

۷ - توحید نامه / به کوشش علی صدرائی نیا / ۱۱۱ - ۱۲۱.

۸ - دو اجازه و چند فائده از نسخ خطی / به کوشش علی صدرائی نیا / ۱۲۰ - ۱۲۲.

۹ - رساله رد صوفیه / ملا محمد طاهر قمی / به کوشش سید حسن اسلامی / ۱۵۰ - ۱۳۱.

۱۰ - رساله عرفانیه / محمد جعفر قراگزلو کوثر آهنگی / به کوشش علی رضا - ذکواتی قراگزلو / ۱۵۱ - ۱۶۴.

۱۱ - رساله نوروزیه / ملا محمد اسماعیل خداجویی / به کوشش مهدی رجایی / ۱۹۰ - ۱۶۵.

۱۲ - شکارنامه / غلامحسین میرزا بهجت / به کوشش مهدی ارجمند / ۲۳۱ - ۱۹۱.

۱۳ - شرح قصیده میرفندرسکی / محمد صالح خلخالی / به کوشش علی اکبر خان محمدی / ۲۶۲ - ۲۳۳.

۱۴ - ترجمه رساله نوروزیه ابن سینا / به کوشش علی اکبر خان محمدی / ۲۷۳ - ۲۶۳.

۱۵ - شرح زندگی و زده امام (ع) از فصل الخطب / خواجه محمد پارسا / به کوشش منصور داداش نژاد / ۲۵۸ - ۲۷۵.

۱۶ - المفید فی التصریف / ابوالقاسم جارالله زمخشری / به کوشش حسین شفیعی فریدی / ۳۷۶ - ۳۵۹.

۱۷ - گزیده منیه الممارسین (ماهیت مباحث اخباری - اصولی) / عبدالله بن صالح لاهیجی / به کوشش اندرو جی نیومن / ترجمه مقدمه از محمد رضا ارجمند / ۳۹۷ - ۳۷۷.

۱۸ - رساله قبله / آقا رضی قزوینی / به کوشش احمد عابدی / ۴۴۶ - ۳۹۹.

۱۹ - تاریخ اصفهان / عبدالحسین کاشانی ملک المورخین / به کوشش رسول جعفریان / ۵۲۸ - ۴۴۷.

۲۰ - زاد المسافر و لهنه المقیم و المسافر / فتح الله بن علوان الکعبی / به کوشش هادی بابلی الموسوی / ۵۶۲ - ۵۲۹.

۲۱ - الفتوحات المنطقیه / فتح الله بن علوان الکعبی / به کوشش هادی بابلی الموسوی / ۵۷۹ - ۵۶۳.

۲۲ - رساله زروانی علمای اسلام / به کوشش پرویز اذکانی / ۶۰۰ - ۵۸۱.

۲۳ - الفخریه / فخر المحققین / به کوشش محمد رضا انصاری قمی / ۶۲۰ - ۶۰۱.

۲۴ - الرسالة الزاویه / ابوالقاسم جارالله زمخشری / به کوشش محمد رضا انصاری قمی / ۶۵۲ - ۶۲۰.

۲۵ - مسأله فی کلمه لا اله الا الله / ابوالقاسم جارالله زمخشری / به کوشش محمد رضا انصاری قمی / ۶۵۲ - ۶۵۱.

۲۶ - اسامی مؤنثه / آیه الله سید احمد زنجانی / به کوشش عبدالحسین جواهری / ۶۹۲ - ۶۵۳.

۲۷ - وفيات علما / آیه الله سید احمد زنجانی / به کوشش عبدالحسین جواهری / ۷۱۶ - ۶۹۳.

۲۸ - الاحکام الدینیة فی تکفیر قزلباش / حسین بن عبد الله شروانی / به کوشش رسول جعفریان / ۷۳۹ - ۷۱۸.

۲۹ - وصیت نامه علامه مجلسی / ۷۵۵ - ۷۴۱.

فهرست مطالب دفتر پنجم ۱۳۷۶ خورشیدی

۱ - مشکوة الصافرین / علی اکبر مشکوة السلطان / به کوشش میر هاشم محدث / ۱۱ - ۱۱۸.

۲ - سفرنامه عتبات و مکه / مؤلف ؟ / به کوشش رسول جعفریان / صادق برزگر / ۲۳۸ - ۱۱۹.

۳ - سفرنامه مکه / ظهیر الملک / به کوشش رسول جعفریان / ۲۶۱ - ۲۳۹.

۴ - سفرنامه مکه / دختر فرهاد میرزا / به کوشش رسول جعفریان / ۲۲۰ - ۲۶۳.

۵ - سفرنامه مکه / ملا ابراهیم کازرونی / به کوشش رسول جعفریان / ۳۸۵ - ۳۳۱.

۶ - سفرنامه مراغه / مؤلف ؟ / به کوشش محمود طیار مراغی / ۴۶۶ - ۳۸۷.

۷ - سفرنامه کرمان / فیروز میرزا / به کوشش ابوالفضل حافظیان بابلی / ۴۹۴ - ۴۶۷.

۸ - سفرنامه مکه / رسول جعفریان / ۵۳۹ - ۴۹۵.

۹ - کاروانسراهای اصفهان در دوره صفوی / به کوشش ایرج افشار / ۵۶۱ - ۵۴۱.

۱۰ - فهرست اجمالی چهل مجموعه / ایرج افشار / ۶۴۰ - ۵۶۳.

۱۱ - رساله فی رد من اخرج من اهل البیت فاطمة علیها السلام / مؤلف ؟ / به کوشش علی اکبر زمانی نژاد / ۶۵۴ - ۶۴۱.

یادداشتها

۱- یکمین شماره «فرهنگ ایران زمین» در سال ۱۳۳۲ خورشیدی نشر یافت. بنیانگذاران این نشریه زنده یادان محمدتقی دانش پیزوه، دکتر عباس زریاب خوبی، دکتر منوچهر ستوده، مصطفی مقربی و استاد ایرج افشار بودند.

گرچه همه مطالب این نشریه به چاپ رساله های کوچک اختصاص نیافته بود و در آن مقالاتی تحقیقی از اساتدان نام و ایرانیان نام نشر می یافت، با این همه حجم رساله های کوچک آن چشمگیر است. نشر فرهنگ ایران زمین با نوساناتی تا سال ۱۳۷۵ خورشیدی ادامه یافت و جلد بیست و نهم آن در این سال از سوی انتشارات طلایه نشر یافت و در سال ۱۳۷۶ توزیع شد. برای گزارشی درباره این مجموعه نگاه کنید به: سید فرید قاسمی. «فرهنگ ایران زمین» کلک. فروردین - تیر ۱۳۷۶ شماره ۸۸-۸۵ ص ۵۵۲-۵۵۳.

۲- شماره یکم «مجموعه رسائل خطی فارسی» در سال ۱۳۶۸ زیر نظر گروه تصحیح متون معارف اسلامی بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی نشر یافت.

۳- به تازگی آقای رسول جعفریان کتابی را از علیقلی نشر داده اند: علیقلی جدید الاسلام (پدر آنتونیو دوووزو) سیف المؤمنین فی قتال المشرکین، ترجمه، شرح و نقد سفر پیدایش تورات. به کوشش رسول جعفریان. انتشارات انصاریان (قم ۱۳۷۵). برای یک بررسی درباره آراء و اندیشه های علیقلی جدید الاسلام نگاه کنید به: عبدالهادی حائری. نخستین رویاروییهای اندیشه گران ایران با دو رویه تمدن بورژوازی غرب. چاپ یکم، امیرکبیر، تهران ۱۳۶۷. ص ۴۹۳-۴۸۷.

۴- صفوة الصفا چندی پیش با این مشخصات نشر یافت: این بزاز اردبیلی. صفوة الصفا، در ترجمه احوال و اقوال و کرامات شیخ صفی الدین اردبیلی. به کوشش غلامرضا طباطبائی مجد. ناشر، مصحح، ۱۳۷۳. برای یک بررسی انتقادی درباره این چاپ نگاه کنید به: منصور صفت گل. «ملاحظات انتقادی درباره چاپ صفوة الصفا» آئینه پژوهش. سال هفتم. شماره ششم، بهمن و اسفند ۱۳۷۵. ص ۲۸-۱۴.

۵- احمد مزوی. فهرست نسخه های خطی فارسی. جلد دوم (۱). نشریه شماره ۲۱ مؤسسه فرهنگی منطقه ۱. ۱۳۳۹. ص ۱۳۷۰.

۶- عبدالحسین حائری. فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای ملی. جلد نهم. ص ۵۸۸-۵۸۷.

۷- نسخه شماره ۱۹۱۶ در کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره). شماره ۱۰۱۸ در کتابخانه حضرت آیت الله مرعشی نجفی (ره).

8- Andrew. J. Newnam: "The nature of The Akhbari / Usuli dispute in late Safawid Iran. Part 1: Abdallah al - Samahiji's. Munyat al - Mumarisin". Bulletin of The School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. LV. Part 1. 1992.

9 - Idem. Ibid. Part 2: The Conflict reassessed.

۱۰ - عبد الله بن صالح لاهیجی «گزیده [۱] منیه الممارسین» به کوشش اندرو جی نیومن. ترجمه مقدمه محمدرضا ارجمند. میراث اسلامی ایران، دفتر چهارم. ص ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲.

11- Idem. Ibid. Part 1. p. 39 - 51.

۱۲- اندرو جی. نیومن. همان. ترجمه مهدی ارجمند. ص ۳۸۱.

۱۳- دفتر پنجم. ص ۵۵۳.